

دیلسیزله شمه میزین قیسیا تاریخی

ویا

مشروطه یئنیلگیسی و انجومن-ی آذربایجان یانلیقیسی

مئهران باهارلی

"مشروطه" یئنیلگیسی

تورک و آذربایجانلی شخصیت و آخیملار آراسیندا، ایران مشروطه حرکتی نی باشاریلی بیر اولوسال ترپه نیش (حرکت) اولاراق گۆره نلرین سایسی هئج ده آز دئییلدیر. اولار بو ترپه نیشه (حرکت) قاتیلانلاری، اونون جرگه لرینده اؤزلریندن قوچاقلیق، ایگیدلیک، باهادیرلیق و آلپلیق گۆسته ره نلری آذربایجان و تورک خالقینین اولوسال (میللی) قهرمانی دییه سونور، آنیر و آغیرلا بیرلار. دوغوردور، مشروطه حرکتی نه قاتیلانلار، قوچاق، ایگید، آلپ و باهادیر اولاییله رلر؛ و بو ترپه نیش (حرکت) اؤزه لیکله دوغوردوغو یؤنه تگیل (سییاسی) سونوجلار آچیسیندان، فارس بودونو (خالقی) و فارسستان اؤلکه سی اوچون سون درجه اوغورلو بیر تاریخی اولای ساییلیله ر. آنجاق بو ترپه نیش (حرکت)، تورک خالق و آذربایجان اؤلکه سی اوچون کسینلیکله نه باشاریلی و نه ده اولوسال اؤزه لیکلری، ایچه رییی، قازانیملاری اولان بیر حرکت دئییلدیر. حتتا یاخشيجا ایرده له ندیبینده، بو حرکتین اؤزه لیکله سونوجلاری باخیمیندان بوتونویله و یوزده یوز آذربایجان و تورک خالقینین علئیهینه اولدوغو گۆزله مله نه جکدیر (موشاهیده اولوناجاقدیر):

۱- مشروطه حرکتی، فارس میللیتچیلیی و فارس میللیتچیلرینین قاجار تورک ارکله تینین (دؤولتینین) گؤوده سینه داراشما، اونا بوتونویله حاکیم اولما و اونو -باشیندا بیر تورک آذربایجانلی خاقان (شاه) دورسا دا- ایچدن اله گئچیرمه لرینی ساغلامیشدیر.

۲- مشروطه حرکتی بیرمی ایل کیمی قیسیا بیر سوره ده، تورک آذربایجان قاجار دؤولتینین بیخیلماسی و ایران لا بیرلیکده گونئی آذربایجاندا دؤولت- سییاسی ایقتیدارین تورک خالقینین الیندن چیخماسی ایله سونوجلانیدیر. بئله جه مشروطه حرکتینین سونوجو اولاراق تورک خالق میین ایلردن سونرا ایلك دفعه دؤولتسیزله شیبیدیر.

۳- مشروطه حرکتینین گتیردییی یئنی "انجمنهای ایالتی و ولایتی" قاوامی ایله، داها اؤنجه دن ایران ا حاکیم اولان تورک دؤولتترینین ایداری دوزگه سینده کی (سیستئمینده کی) کؤکله شمیث "ممالک محروسه" قاوامی، ایران ین دؤولت و سیاسی کولتوروندن سیلینیب سیلیمله نمیشدیر (حذف اولموشدور). بونولا دا آذربایجان ین صاحب اولدوغو "مملکت" قونومو الیندین آلینمیث، آذربایجان ین اؤزگون بیر اولکه اولدوغو گئرچه یی دانلمیش و بو اؤلکه ایران ین سیرادان بیر ایداری بؤلگه سینه چئوریلیمیشدیر.

۴- "انجمنهای ایالتی و ولایتی" یاساسی ایله بیرلیکده ایران ین یئنی ایداری بؤلگوسونده (تقسیمات ادراری) رسمی بیچیمده آذربایجان ین تورپاق بوتولویو پوزولموشدور. آذربایجان مملکتی بو یاسا ایله، باشکند تئهران؛ آذربایجان ایالتی؛ و زنجان، همدان، عراق، گیلان، کوردوستان، کیرمانشاهان ویلایتلری آراسیندا بؤلوشدورولموشدور.

۵- مشروطه آنایاساسی ایله بیرلیکده- قاجارلارین قیزلباش (تورک علویلیک) مذهبینده اولمالارینا رغمن- فارسلاارین مذهبی اولان ایمامی شیعیلیک دؤولتین رسمی دینی قونومونا دیرماندیریلیمیشدیر. بو آددیملا بیرلیکده خالقیمیزین دیلینین فارسلاشماسینا اک اولاراق، دین باخمیندان دا و رسمی اولاراق فارسلاشماسینین یولو حوقوقن آچیلیمیشدیر.

"انجمن-ی آذربایجان" یانلیقیسی

مشروطیت حرکتینه قوشوت (موازی) اولاراق، بو دؤنه مده قورولان آذربایجان انجمنلری، دئییه نلرین ترسینه آنا جیزقیلاردا فارس مرکزی و فارسچی بیر سیاست ایزله میشدیر. الده اولان بلگه و وئرلره گؤره، بو انجوملرده توپلانان آیدینلارین، گنه لده تورک میلی بیلینجیندن (شوعوردان) محروم و ایران اؤزه کلی (مرکزی) اولدوقلاری سؤیله نه بیله ر. بونلار قاجار دؤولتینین باشی و مشروطه حرکتینین باشچیلیگی تورکلرین و آذربایجانلیلارین الینده بولونماسی و ایران نوفوسونون چوخونلوغونون دا تورک اولماسینا رغمن؛ اؤزو ده تکجه فارسجانی اوستون بیر دیل تانیدیقلااریندان دولایی، آذربایجان انجمنلرینده کؤنوللو اولاراق بو دیله توغوالی (رسمی) بیر قونوم باغیشلامیشدیرلار. آذربایجان انجمنلرینین بو اویقولاماسی تورکجه نی توغرادان (رسمیتدن) دوشوره ره ک، اونو سورعتله رسمی آلتالاردا ایشه یارامایان بیر دیل حالینا چئویریمیشدیر.

آذربایجان انجمنلری و اونلاری اولوشدوران آیدینلارین، آذربایجانلا تورک خالقینین دیلسیزله شدیریلمه سینده، ایران ین یاخین تاریخینده تورکجه نین آستین (خور) گؤرونمه دبی و فارسجانین اوستون دیل دئییه آلتیلانما آلیشقانلیغینین یئرله شمه سینده تاریخی سوروملولوق و سوچلاری واردیر:

۱- آذربایجان انجمنین یایملادیغی اورقان-قزئت، بیر نچه قوشوغو (شعری) چیخارساق، و اورتادا هئچ بیر مجبوریت و ایجبار یوخ ایکن، بوتونویله فارس دیلینده یایملاانیردی.

۲- آذربایجان انجومنی اویه لیبینه (عوضولویونه) سچیلمه نین قوشوللاریندان (شرطلریندن) بیرى-آذربایجان ین دلی اولان تورکجه دئیل- "فارسجا بیلک" اولاراق بلیرتلمیشدی. باشقا بیر دئیشله بیر یاندان تورکجه بیلک انجومنلره اویه لیبینه قوشولو (شرطی) اولاراق گؤرولمه میش و بئله جه ده ده یه رسیز و ایشه یارامایان بیر دیل حالینا گتیرلمیش، اؤته یاندان بونونلا دا یئتینلمه ییب، یالنیز تورکجه بیله نلر جزالاندیریلاراق انجومنلره اویه اولماقدان یوخسون (محروم) بیراخیلیمیشلاردیر.

۳- "انجمنهای ایالتی و ولایتی" آدلانان قوروملارین یاساسیندا، ایراندا ایلك كز رسمی قوناملارا (مقاملارا) آتناماق اوچون فارسجا اوخور-یازار (باسواد) اولماق قوشولو (شرطی) گتیریلیدیر. بو یانلیش توتومونسا (موضئعینسه)، فارس دیلین بیرمینجی یوز ایل ایران یندا توغوالی (رسمی) و ارکله ت (دؤولت) دلی اولما آیریجالیغی قازانماسی، و تورک دیلین بو قونوملارینی ایتیرمه سینده اولدوقجا بلیرله بیجی ائتگیسی اولوبدور.

ایران ى قورتارماق آدینا، آذربایجان ى اونوتماق

بو قونو ایله ایلگیلی آشاغیداکی آلینتی وارلیق درگیسیندندیر: (مشروطیت دؤنه می آذربایجاندا (ایراندا) تورکجه مطبوعات و نشریات-۱. وارلیق، ۲۷. نجی ایل، پاییز و قیش، ۳۸۴، سایى ۱۳۹-۱۳۸)

"انجمن قزئتین ایلك ساییسی ۱۹۰۶ (۱۳۲۴) ایلینده تک بیر صحیفه شکلینده تبریزده یایینلانمیشدیر... مشروطیت اینقیلابی سایه سینده اورتایا چیخان ایالت و ویلایت انجومنلری آراسیندا ان اؤنه ملی و گوجلو مؤوقئعه صاحب اولان "تبریز میلی انجومنی" نین اورقانی اولاراق یایینلانان "انجمن" قزئت، یالنیز تبریز و آذربایجان ین دئیل، ایران ین هر طرفیندن اؤزه لیکله ده تهراندان دا جریان ائده ن مشروطیت خبرلرینی ائتدیییندن جوخ اؤنه ملی بیر یئره صاحیددی. قزئت بعضی ساییلاریندا چیخان بیر نئجه شئعی ایستیتنا سايماقلا تامامن فارسجادیر...."

قزئتین ۱۰۷ نجی ساییسیندان ائتتیارن ایالت و ویلایت انجومنلرینین قانون لایحه سی سیرایلا یایینلانمیشدیر. لایحه یه گؤره هر بیر ایالتده انجمن آدلی بیر ایالت انجومنی (مجلسی) اولوشدورولمالیدیر. انجمن عوضولری خالقین سسی ایله سچیلیر. سیچیلیرین ایران تبعه سی و ۲۱ یاشین اوزه رینده اولماسی، ایالتده ائوی و مولکو بولونماسی، یا دا بیر باشا وئرگی وئرمه سی شرطدیر. قادینلار سچیلره قاتیلایلمه زلر. **آدایلار (کاندیدالار)** ایسه، ان آز ۳۰ یاشیندا اولدوب، **فارسجا اوخوما- یازماغی بیلمه لیدرلر.**

مشروطیت آنا یاساسیندا (قانون اساسی) رسمی دیلدن سؤز ائدیلمه دیی حالدا، فارسجا اوخوما- یازما بیلمه نین شرط اولاراق بلیرله نمه سی و دولاییسی ایله ده ساده جه تورکجه اوخوما- یازما بیله ن بیر اینسانین آذربایجان انجمن سچیلرینه کانیدا اولماقدان محروم ائدیلمه سی، مشروطیت دؤنه مینده فارس دیلین داها رسمی بیر

ایستاتو قازانماسینا یول آچان و تورکجه نین آرتیق رسمی مرکز لرده بیر ایشه یارامایاجاغی آنلامینا گله ن بو ماده، تورکلرین مشروطیت دؤنه مینده اوغراد بقلاری ان بؤیوک ضرر اولموشدور. مرکزی حؤکومتین تورکلرین الینده بولونماسی و مشروطیت حرکتی بایراغینین دا آذربایجانلیلار الینده اولماسی، تورکجه نین ده فارسجانین یانیندا رسمی ایستاتو قازانایلمه سی اوچون الوثریشلی بیر شرایط یاراتماسینا رغمن، آذربایجان آیدینلاری بوتون ایران ی قورتارماق آدینا، آذربایجان ی تامامن اونوتموشلار...."

هارادا یانیدیق، نه دن یئیدیک؟

گوروندوبو کیمی، ایران مشروطیت حرکتی سونوجوندا:

- تورک خالق ی اوژ میلی-تاریخی دؤولتینی الدن وئرمیش،
- تورک خالق دؤولتسیزله شه ره ک فارس خالقین سیاسی بویوندوروغو آلتینا گیرمیش،
- تورک دلی حقوقی اولراق دؤولت و ایجتیماعی آلانلاردان دیشلانمیش،
- فارسجا ایراندا گنده ره ک بیرجه توغوالی (رسمی) و ارکله ت (دؤولت) دلی اولما آیرجالیغینی الده ائتمیش،
- فارس ایمامی شیعه لیبی تورک خالق و آذربایجان ی ن رسمی و دؤولت مذهبی-دینی اولموش؛
- آذربایجان اولکه سی یوز ایللردن بری بییه اولدوغو رسمی "مملکت" قونومونو ایتیریب،
- تورپاق بوتولوبو ایسه پوزولموشدور.

تورک خالق و گونئی آذربایجان ی وارلیغینی دانان و گله جه بین ی یوخ ائده ن بئله بیر حرکتی، قوتلانماسی گره که ن بیر اولای اولراق گورمک اولاسی (مومکون) دئییلدیر. اوچرا (چونکو) بئله قورخونج بیر خطا؛ تاریخی، باشیمیزا گله نلری، اولارین ندن باشیمیزا گلدیکلری و بیزیم اولاردکی پاییمیزی آنلاماق، گورمه مک دئمکدیر. بوگون بیرمی بیرینجی یوز ایلده بیزیم دیلسیز بیر خالق اولراق یاشاممیزدا، سون یوز ایلده یایدیغیمیز یانلیشلیق و یانلیقلارین چوخ بؤیوک پای وادیر. ایران مشروطیت حرکتی بونلارین ان اؤنه ملیسیدیر. ایران مشروطه حرکتی تورک خالق و آذربایجان اوله سی اوچون بیر باشاری دئیل، ترسینه سون یوز ایللرده تورک خالق و گونئی آذربایجان ی اوغراد یی ان آغیر یئیلگی و یئیدی ان سارسیتیجی گوپسه ک (ضربه) دیر.

مشروطه حرکتینی گونئی آذربایجان و ایران تورکلری طرفیندن میلی باشاری دییه آلیلاماق و ده یه رله ندیرمک؛ یئته رینجه دوشونولمه دن، اینجه له نمه دن و ایرده له نمه دن نیمسه نمیش یانلیش بیر داوانیشدیر. بئله بیر یانلیش توتومون بو دنلی گنیش بیر اولچوده آذربایجان آیدینلاری آراسیندا یاییلماسیندا، بیرمینجی یوزایل بویونجا فارس میلیتچیلری و سولچولارینین تبلیغاتی و معنوی باسقیسینین اونامی (رولو) بؤیوکدور.

سۆزلوک:

آتانماق Atanmaq: منصوب شدن
آچی Açı: زاویه
آخیم Axım: جریان
آستین Astın: پست، خوار
آغیرلاماق Ağırlamaq: گرامی داشتن، بزرگداشتن
آلان Alan: عرصه
آلپ Alp: قهرمان، دلاور
آلقیلاماق Alqılamaq: ادراک کردن
آلینتی Alıntı: اقتباس
آنجاq Ancaq: اما، لاکن
آنماq Anmaq: ذکر کردن
آیریجالیق Ayrıcalıq: امتیاز
ائتگیلی Etgili: موثر
ارکله ت Ərklət: دولت
اوچرا Uçra: چونکه، زیرا
اوخور یازار Oxuryazar: باسواد
اوستون Üstün: برتر
اوغراماق Uğramaq: مواجهه شدن
اولاسی Olası: ممکن
اولای Olay: حادثه
اولوسال Ulusal: ملی
اوینام Oynam: رل
اویه Üyə: عضو
ایچه ریک İçərik: مضمون
ایرده له مک İrdələmək: تدقیق کردن
ایزله مک İzləmək: تعقیب کردن
ایگید İgid: دلاور، جسور
اؤزگون Özgün: اصیل
اؤزه ک Özək: مرکز
باخیم Baxım: منظر، نقطه نظر

باشارى Başarı: موفقیت
 باشاریلی Başarılı: موفق
 باهادیر Bahadır: قهرمان، دلاور
 بلیرتمک Bəlirtmək: معین کردن
 بلیرله بیجی Bəlirləyici: تعیین کننده
 بودون Budun: خلق، توده مردم
 بیرجه Bircə: یگانه
 بیلینج Bilinc: شعور
 ترپه نیش Tərpəniş: حرکت
 توتوم Tutum: موضع
 تورپاق بوتونلویو Torpaq bütünlüyü: تمامیت ارضی
 توغرا Tuğra: رسمیت
 توغرالی Tuğralı: رسمی
 جیزقی Cızqı: خط
 چوخونلوق Çoxunluq: اکثریت
 خاقان Xaqan: پادشاه
 دب Dəb: مد
 دوزگه Düzgə: سیستم
 سارسیتماق Sarsıtmaq: تضعیف کردن
 سوچ Suç: گناه
 سوروملولوق Sorumluluq: مسئولیت
 سورە Süre: مدت
 سونماق Sunmaq: تقدیم کردن، عرضه کردن
 سونوج Sonuc: نتیجه
 سیرادان Sıradan: پیش پا افتاده
 سیلیمله مک Silimləmək: حذف کردن
 قازانیم Qazanım: دست آورد
 قاورام Qavram: مفهوم
 قوتلاماق Qutlamaq: مبارک داشتن، جشن گرفتن
 قوچاق Qoçaq: پهلوان
 قوشوت Qoşut: موازی
 قوشوق Qoşuq: شعر
 قوشول Qoşul: شرط

قونام Qonam: مقام
قونوم Qonum: موقعیت
گوپسە ک Güpsək: ضربه شدید
گۆزلە مله مک Gözləmləmək: مشاهده کردن
گووده Gövdə: بدنه
یئته رینجه Yetərinçə: بقدر کافی
یئنیلگی Yenilgi: مغلوبیت، شکست
یانلیش Yanlış: غلط، نادرست
یانلیقی Yanılıq: اشتباه، توهم
یایملاماق Yayımламаq: منتشر کردن
یوخسون Yoxsun: محروم
یوز ایل Yüzil: قرن
یییه Yiyə: صاحب، مالک
یؤنه تگی Yönetgi: سیاست
یؤنه تگیل Yönetgil: سیاسی